

14. Nokta Şerhi Adlı Eserde Nokta Sembolü: Varlık, Bilgi ve İnsan İlişkisi ¹**Sebahat ARMAĞAN ²**

APA: Armağan, S. (2026). Nokta Şerhi Adlı Eserde Nokta Sembolü: Varlık, Bilgi ve İnsan İlişkisi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (54), 252-263. **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.23102126>

Öz

Tarihî metinler üzerine yapılan çalışmaların çoğu metinlerin dil özellikleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu eserlerin içeriği ve tasavvufî yönü çoğu zaman ikinci planda kalmaktadır. Bunlardan biri de Berlin Devlet Kütüphanesi Osmanlı Türkçesi yazmaları koleksiyonunda Ms. or. oct. 2154 numarasıyla kayıtlı ve katalogda *İlâhî-nâme* başlığıyla yer alan yazma eserdir. Eserin müstensihî, telif ve istinsah tarihine ait herhangi bir kayıt bulunmamıştır. Yazma önce çeviri yazıya aktarılmış, *nokta* sembolüne ilişkin ifadeler belirlenmiştir. Elde edilen veriler içerik analiziyle incelenerek *varlık*, *bilgi* ve *insan* olmak üzere üç ana tema altında değerlendirilmiştir. Bulgular, noktanın varlığın *ilk özü*, *ilk sebebi* ve *birlik ilkesi* olarak çokluğun kaynağını temsil eden temel bir merkez niteliği taşıdığını göstermiştir. *Nokta* yalnızca *vahdet*, *harflerin kaynağı*, *süveydâ*, *nûr* ve *tecelli* gibi tasavvufî anlamların ötesinde farklı anlam alanlarıyla ele alınmıştır. *Nokta* eserde *insan bedeni*, *yedi gezegen sistemi*, *on yedi kuvvet tasnifi* ve *harf düzeniyle* bağlantı kurularak *insan* ile *âlem* arasındaki bağı açıklayan bütüncül bir anlayış içinde değerlendirilmiştir. Bu yönüyle yazma, *nokta* kavramını *insan bedeni-gezegen-harf ilişkileri* üzerinden düzenli biçimde açıklaması bakımından benzer tasavvufî metinlerden ayrılmaktadır. Çalışma, *nokta* sembolünün *varlık*, *bilgi* ve *insan* arasındaki ilişkiyi açıklayan temel ilke olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Sembol, nokta, varlık, bilgi, insan

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: % 7

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 17.07.2026-**Kabul Tarihi:** 02.10.2026-**Yayın Tarihi:** 03.10.2026; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.23102126>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Assoc. Prof., Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature (Tokat, Turkey) **e-posta:** sebahat.armagan@gop.edu.tr **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-7055-9577> **ROR:** <https://ror.org/0irpe9k96>

The Symbol of The Point in *Nokta Şerhi*: The Relationship Between Being, Knowledge, and The Human Being ³

Abstract

Most studies on historical texts focus primarily on their linguistic features. The content and Sufi dimension of these works often remain secondary. One such work is the manuscript registered under the number Ms. or. oct. 2154 in the Ottoman Turkish manuscripts collection of the Berlin State Library and catalogued under the title *İlâhî-nâme*. No information has been found regarding the scribe, authorship, or date of copying of the manuscript. The manuscript was first transcribed, and expressions related to the symbol of the *point* were identified. The data obtained were analyzed through content analysis and evaluated under three main themes: *being*, *knowledge*, and *human*. The findings show that the *point* represents a fundamental center embodying the source of multiplicity as the *first essence*, *first cause*, and *principle of unity* of being. The *point* is addressed not only through Sufi meanings such as *unity*, *the source of letters*, *suwaydā*, *light*, and *theophany*, but also through different fields of meaning. In the work, the *point* is associated with the *human body*, *the system of the seven planets*, *the classification of seventeen faculties*, and the *arrangement of letters*, and is examined within a holistic understanding that explains the relationship between *human* and *cosmos*. In this respect, the manuscript differs from similar Sufi texts in that it systematically explains the concept of the *point* through *human body–planet–letter relationships*. The study demonstrates that the symbol of the *point* functions as a fundamental principle explaining the relationship among *being*, *knowledge*, and *human*.

Keywords: Symbol, point, being, knowledge, human being

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received – Turnitin /Ithenticate, Rate: 7 %

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, Article Registration Date: 17.07.2026-**Acceptance Date:** 02.10.2026-**Publication Date:** 03.10.2026; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.23102126>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Divan edebiyatında *nokta*, sevgilinin güzellik unsurlarını ifade eden önemli bir sembol olarak kullanılmaktadır. Özellikle *ağz*, küçüklüğü ve belirsizliği sebebiyle *nokta-i pinhân*, *nokta-i mevhum* ve *nokta-i şek* gibi ifadelerle anılmış, sevgilinin *beni* de şekil bakımından noktaya benzetilerek *yanagında*, *kaşında*, *gözünde*, *dudağının kenarında*, *çene çukurunda* ve *gerdanında* yer alan bir güzellik unsuru olarak tasvir edilmiştir (Aslan, 2017, s. 373–376). *Nokta* Nevâyî divanlarında ise *sevgilinin beni*, *âşığın gönlündeki yara*, *yıldız*, *zerre*, *ateş kıvılcımı* ve benzeri birçok unsurun sembolü olarak kullanılmıştır (Sarioğlu, 2020, s. 240).

Tasavvuf düşüncesinde *nokta*, harflerin başlangıcı ve sonu olarak kabul edilen bütün harflerin ve dolayısıyla bütün varlıkların aslını temsil eden bir semboldür (Cebecioğlu, 2009). *Nokta*, zatî taayyünü, hakiki birliği ve çokluğun kaynağını temsil eden bir unsur olarak değerlendirilirken (Şimşek, 2017, s. 269) *sıfır* biçimindeki yazımından dolayı *adem* kavramıyla da ilişkilendirilmektedir (Uludağ, 2001, s. 276). Kalpte *süveydâ noktası* ise ilahî tecellinin merkezi olarak yorumlanmakta ve insanın hakikatle kurduğu ilişki, bu sembolik yapı üzerinden açıklanmaktadır (Cebecioğlu, 2018). Bu konuda yapılan çalışmalar, *nokta* kavramının tasavvufi düşüncedeki metafizik anlamlarını, harflerle kurduğu ilişkiyi ve vahdet anlayışı içindeki yerini büyük ölçüde ortaya koymuştur. Ancak, *nokta* sembolünün metin içi kavramsal yapısını inceleyen çalışmalar sınırlıdır. Özellikle *Nokta Şerhi* tercümesi olduğu belirlenen yazma eser üzerine bu doğrultuda yapılmış müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışma, *nokta* kavramının geleneksel bir tasavvufi sembol olarak mı kullanıldığı, yoksa farklı unsurları ortak bir anlam yapısında mı birleştirdiği sorusuna odaklanmaktadır.

Çalışmanın amacı, Berlin Devlet Kütüphanesi'nde tespit edilen yeni bir *Nokta Şerhi* nüshasında *nokta* sembolünün *varlık*, *bilgi* ve *insan* anlayışı bağlamında nasıl yapılandırıldığını metin merkezli olarak ortaya koymaktır.

Yöntem

Çalışmada, *Nokta Şerhi* nüshasının içerik ve kavramsal yapısının metin bağlamında çözümlemeye elverişli olması nedeniyle nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Çalışmanın temel veri kaynağı Berlin Devlet Kütüphanesi'nde (Staatsbibliothek zu Berlin, Osmanisch-Türkische Sammelhandschrift) Ms. or. oct. 2154 demirbaş numarası ve PPN1748096532 koduyla kayıtlı bir yazma eserdir. Çalışmaya konu olan yazma, bir mecmûanın ilk bölümünde yer almakta olup varaklarında herhangi bir eksiklik yoktur. Eserin başlığı *İlâhî-nâme* olarak geçtiği için *nokta şerhleri* üzerine yapılan mevcut literatürde bu nüshaya dair bir kayda rastlanmamıştır. Veri kaynağı olarak bu nüshanın seçilmesinde, eserde *nokta* sembolünün *harf metafiziği*, *insan bedeni*, *yedi gezegen sistemi* ve *ilahî tecelli* arasındaki ilişkileri ortak bir kavramsal yapı içinde açıklaması etkili olmuştur.

Eser önce çeviri yazıya aktarılmıştır. Sonra eserde *nokta* kavramıyla ilgili bütün ifadeler belirlenmiş, *harf*, *kalp*, *süveydâ*, *nûr*, *tecelli*, *âlem*, *insan*, *kader* ve benzeri tasavvufi kavramlarla ilişkilendirilen kullanımlar da çalışmaya dâhil edilmiştir. Elde edilen veriler içerik analiziyle incelenmiş, sembolik kullanımlardan hareketle kavramlar tümevarım yoluyla oluşturulmuştur. İçerik analizi sonucunda belirlenen kavramlar; *varlık temelli semboller*, *ilâhî semboller*, *âlem anlayışını yansıtan semboller*, *yazı ve dil sembolleri*, *bilgiyi açıklayan semboller*, *insan yapısını açıklayan semboller*, *bâtınî kuvvetleri açıklayan semboller*, *ahlâkî ve tasavvufî semboller*, *kader anlayışını yansıtan semboller* ve *insan ile âlem arasındaki benzerliği yansıtan semboller* olmak üzere on başlık altında

sınıflandırılmıştır. Her başlık, metinde yer alan sembolik yapıyı yansıtan örnek ifadelerle desteklenmiştir. Bu başlıklar, metindeki anlam ilişkileri esas alınarak *varlık*, *bilgi* ve *insan* olmak üzere üç ana tema altında toplanmıştır.

Nokta sembolü

Sembol, sabit ve tek anlamlı bir gösterge olmaktan ziyade bağlama göre değişen, yorumlandıkça yeni anlamlar kazanan dinamik bir yapıdır. Bu çerçevede semboller, soyut kavramları görünür hâle getirerek kavramların aktarımında önemli rol oynar (Güvenç, 1994; Günay, 2003; Ergün, 2010). Bu nedenle *sembol* hem bireysel düşünme süreçlerinde hem de toplumsal anlam üretiminde önemli bir araçtır. Edebiyatın hemen her döneminde ve türünde düşünceleri, duyguları ve soyut kavramları daha güçlü biçimde ifade etmek için sembollerden yararlanılmıştır. Özellikle tasavvuf edebiyatında semboller, doğrudan ifade edilmesi güç olan hakikatlerin, manevî tecrübelerin ve varlık anlayışının dile getirilmesinde önemlidir. Tasavvuf ehli; *birlik*, *aşk*, *insan*, *kâinat* ve *ilahî hakikat* gibi kavramları açıklarken sembolik anlatıma başvurarak hem ifadelerine estetik bir derinlik hem de zengin bir anlam alanı kazandırmıştır. Tasavvufî düşüncede öne çıkan bu sembollerden biri varlığın özü, başlangıcı ve birliği ile ilişkilendirilen *nokta*dır.

Allah'ı ilah olarak tanımak, âlem bilgisini içeren bir idraktır. İbnü'l Arabî'ye göre, Hak, kendini kendisiyle bilendir. Kul da kendini tanıdıkça, Allah'ı ilah olarak tanır ve ulûhiyyet, me'lûhiyetle zahir olur. Öte taraftan ilah'ı tanımak yalnızca âlemi bilmekle tamamlanan bir süreç değildir (Baş, 2026, s. 611). İbnü'l Arabî'ye göre *ulûhiyyet me'lûhu talep eder* (Demirli, 2005, s. 277). Bu anlayış, *Nokta Şerhi*'nde noktanın *varlık*, *bilgi* ve *insan* arasındaki ilişkiyi açıklayan ilk ilke olarak ele alınmasıyla örtüşmektedir.

Varlığı *nokta* sembolizmi üzerinden açıklama geleneği İbnü'l Arabî ile başlamış ve bu gelenek, Osmanlı sûfleri tarafından geliştirilmiştir. *Nokta* sembolizmine dair bilinen en eski eser ise Hz. Ali'ye nispet edilen *Noktatü'l-Beyân* adlı risaledir. Bu risale etrafında oluşan şerh geleneği ve sonrasında kaleme alınan eserler, nokta kavramının tasavvufî düşüncede önemli bir sembolik değer taşıdığını göstermektedir (Yücer, 2017, s. 210-211).

Nokta sembolü üzerine yapılan çalışmalar özellikle tasavvufî düşünce, *hurûfilik* ve *vahdet-i vücûd* geleneği çerçevesinde yoğunlaşmaktadır. Bu çalışmalarda *nokta*, harflerin ve varlığın başlangıç ilkesi olarak değerlendirilirken (Cebecioğlu, 2009), hakiki birliği ve çokluğun kaynağını temsil eden metafizik bir merkez olarak da yorumlanmaktadır (Şimşek, 2017). Ayrıca Hz. Ali'ye atfedilen "İlim bir nokta idi." rivayeti, noktanın bilgi kuramı açısından temel bir dayanak olarak ele alınmasını sağlamaktadır (Tabakoğlu & Maden, 2019, s. 62-93). Hurûfî geleneğe ise *nokta*, harf sistemi ile insan arasındaki sembolik ilişkinin kurucu unsuru olarak görülmektedir. Bu yönüyle *nokta* varlığın başlangıcı, bilginin özü ve anlamın çekirdeğini temsil eden temel bir ilke olarak açıklanmaktadır (Tabakoğlu & Maden, 2019).

Nokta şerhleri; *Nakdül-Hâl*, *Nokta Risalesi*, *Noktatü'l-Beyân*, *Sırr-ı Nokta*, *Şerh-i Noktatü'l-Beyân*, *Temsîl-i Nokta ve Vâridât* gibi farklı adlarla bilinmektedir. Bu eserler üzerine yapılan çalışmalarda, eserlerin çoğu zaman farklı adlarla kaydedildiği ve çeşitli müelliflere nispet edildiği görülmektedir. Bazı çalışmalar yalnızca nüsha tespiti ve eserin müellifiyle ilgili tartışmalar üzerinedir. Yapılan çalışmalarda, söz konusu eserin en az on farklı müellife nispet edildiği ve on dört farklı kütüphanede yaklaşık elli nüshasının bulunduğu tespit edilmiştir. Metnin en eski nüshasının ise XV. veya XVI. yüzyıla ait olduğu

kabul edilmektedir (Tabakoğlu & Maden, 2019, s. 63-89). Ayrıca literatürde, eserin kaynağının Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye ait *Fusûsü'l-Hikem* olduğu yönünde değerlendirmeler de bulunmaktadır (İz, 2000, s. 409). Eserin Şeyhzâde Muhyiddîn Mehmed Kocevî'ye ait olabileceği ihtimali de vardır (Tabakoğlu & Maden, 2019, s. 66).

Harekesiz nesih hattı ile yazılmış olan eserde yanlış okumalara mahal vermemek için bazı sözcükler harekelenmiştir. Her sayfa 17 satırdan oluşan eserde soyut bir konu ele alınmış, ayet ve hadis iktibasları, vecizeler, beyit ve şiir iktibasları, telmih, benzetme ve mazmunlar kullanılmıştır. Eser, benzetme ve mazmun yönünden her ne kadar zengin olsa da bunlar, daha önceden bilinip kullanılan benzetmeler ve mazmunlardır. Müstensihin halk diline yakın bir üslup kullanması ve ağız özelliğini gösteren dil unsurlarının varlığı, hitap edilen kitlenin *halk* olabileceğini gösterir. Bu nedenle eser, *Dini-Tasavvufi Halk Edebiyatı* türüne bir örnek kabul edilebilir (Armağan, 2023, s. 1-5).

Çalışmaya konu olan nüshanın ses, şekil özellikleri ve söz varlığı Eski Anadolu Türkçesi dil özelliklerini yansıtmaktadır. Ancak eser, Osmanlı Türkçesine giriş dönemine de ait olabilir (Armağan, 2023, s. 11). Eserin müellifi *Turâbî* mahlasını taşımaktadır. Bununla birlikte *Turâbî* veya *Türâbî* mahlasını kullanan farklı kişiler olduğu için eserin müellifi kesin olarak belirlenememiştir. Yazmanın *Mukaddime* bölümünde yer alan ifadeler ise müellifin *Alevî-Bektaşî* inanç ve kültür çevresiyle ilişkili olduğuna dair güçlü ipuçları ortaya koymaktadır.

Eserdeki konu başlıkları şunlardır:

Fasl-1 der-beyân-1 hakikat-i kutb-1 âlem ve su'âl ve cevâb

Fasl-1 der-beyân-1 ân ki her sıfatı ki der-tû 'âdet şevd âkıbet der ân sıfat-1 haşr konend

Fasl-1 şânzdehom der-beyân-1 harf ve nokta-yı celâl ve cemâl

Fasl-1 der-beyân-1 ân ki saâdet ve şekâvet-i insân ez çe hâsıl mî-şevd

Fasl-1 der-beyân-1 hakikat-i insân ki yek nokta est heme ef'âl-i insân ez istivâ-yı nokta-yı bîrûn âmed

Fasl-1 der-beyân-1 kuvvet-i zâhir ve kuvvet-i bâtın

Fasl-1 der-beyân-1 hakikat-i insân ki maksûd-ı mukaddime-i ân bûd ki tu hakikat-i hîştên nâ-şînâhtî

Fasl-1 der-beyân-1 hakikat-i insân ki yek nokta est

Metinde yer alan semboller ilk aşamada aşağıdaki on başlık altında sınıflandırılmıştır:

1.1. Varlık temelli semboller: Metnin en temel yapısı *nokta-harf-kelime-kelâm-âlem* zinciridir. *Nokta*, 'cevher-i evvel' yani varlığın ilk özüdür. Bu bağlamda *nokta* varlığın ve anlamın başlangıcını, *harf* bu başlangıcın görünür biçimini, *kelâm* ise harfler aracılığıyla açığa çıkan anlamlı ifadeyi karşılamaktadır. Son aşamada *âlem*, yani bütün varlık düzeni ortaya çıkar. Böylece her şey tek bir özden açılarak çoğalır.

"kâtibün noktasından harf olur" (12a/2).

"harfden isim olur ve isim âyîne-i cihân-nümâdur" (12a/2).

“ve kelâmdan esmâ ve esmâ ki cümle eşyânun ismidür ve isim cümle şeyi kaplamışdur” (17b/10-11).

“bir nokta zâhir oldı ve nokta çekdi harf oldı bir dahı ve bir dahı kelime ve kelâm oldı” (21a/1-3).

“bu nokta-ı illetdür cümle mevcûdât bunun istivâsından çıkdı” (17a/3).

1.2. İlâhî semboller: *Hak*, mutlak varlık olarak her şeyin kaynağıdır. Metinde *sıfat-ı kadîm* değişmez ilahî nitelikleri, *tecelli* bu hakikatin dünyadaki görünüşünü ifade eder. *Arş* ise ilahî düzenin en yüksek sembolü olarak evrenin merkezini temsil eder.

“*Hak Teâlânun zât-ı pâki bir kuvvet-i ezelîdür mecmû ‘-ı eşyâya muhîtdür*” (11a/15-16).

“*Hak Teâlânun sıfât-ı kadîmîdür ve zât-ı pâkinden münfek ve münkâtı ‘degüldür*” (11a/14-15).

“*bu mecmû ‘ol nûr-ı manevînün tecellisidür*” (12b/17).

“*kalb mazhar-ı İlâhî*” (10b/5).

“*arş-ı Hazret müceddid-i cihândur yanî âlemün üstâdıdır*” (13a/3).

“*arş-ı istivâsı sırrı bir nokta-ı azîmedür*” (13a/4).

1.3. Âlem anlayışını yansıtan semboller: Metinde evren canlı ve hiyerarşik bir yapı olarak düşünülür. İnsan bedeni ise bu yapının küçük bir modeli olarak görülür. Metinde *kalp* ‘güneşe’, *dimâğ* (beyin) ‘Utârid’e, *dalak* ‘Zuhal’e, *ciğer* ise ‘Müşterî’ye benzetilir. Böylece evren ile insan arasında güçlü bir bağ kurulur.

“*on sekiz bin âlemde ne var ise sende dahı vardır*” (15a/10-11).

zîrâ müceddid-i cihândur ve arşu’llâhdur on sekiz bin âlem (17b/4).

ve on sekiz bin âlem insâna sücûd ider (4b/10).

“*her nesne ki âlemün zâhirinde var âdemün bâtınında var*” (13b/5).

“*dimâğ felek utâriddür ve utârid dâim kitâba meşgûldür*” (12b/3).

“*dimâğ ki ikinci göğün misâlidür utârid feleğidür*” (14b/4).

“*yürek ki dördüncü gök misâlidür şems feleğidür*” (14b/9).

“*talak yedinci göğün misâlidür zuhal feleğidür*” (15a/2).

“*ciğer altıncı gök misâlidür müşterî âlem-i kebîrün ciğeridür*” (14b/16).

1.4. Yazı ve dil sembolleri: *Kalem* yaratıcı kudretin aracıdır, *ilk nokta* ise yaratılışın başlangıcıdır. Yazı varlığın düzenlenmiş hâli olarak ortaya çıkar. *Kâtip* ise ilâhî yaratıcıyı temsil eden sembolik bir figürdür. Böylece yaratma süreci yazı sembolü üzerinden açıklanır.

“bir nokta zâhir oldı...” (21a/1).

“nokta çekdi harf oldı bir dahı kelime ve kelâm oldı” (21a/1-2).

“kâtibün noktasından harf olur” (12a/1-2).

“kelimeden kelâm ve kelâmdan esmâ ve esmâ ki eşyânun ismidür ve isim cümle şeyi kaplamışdur” (17b/9-11).

“lafz-ı kün birle âlemi îcâda getürdi” (11b/3).

1.5. Bilgiyi açıklayan semboller: Bilgi, harf ve kelâm üzerinden açıklanır. Harf bilginin en küçük yapı taşıdır, kelâm ise bu bilginin anlamlı ifadeye dönüşmüş hâlidir. Metinde bilgi varlığın açığa çıkış biçimini temsil eder.

“...ilmün aslı harfdür” (11b/2).

“harf olmayacak ne emir kalur ne nehiy kalur” (11b/15-16).

“...çün söz söyledi adı kelâmdur” (10b/12-13).

“...lafz-ı kün birle âlemi îcâda getürdi” (11b/3-4).

“ol ki kendünün kalbinün hayâtıdur” (11b/10-11).

“fi’lin ve kavlin istihrac ider” (11b/12).

“her vakit ki idrâk ide ol idrâkun adı akıl” (10b/7-8).

1.6. İnsan yapısını açıklayan semboller: İnsanın merkezinde kalp ve onun içindeki süveydâ yer alır. Süveydâ hakikatin çekirdeği olan siyah nokta olarak ilahî bilginin temelidir. Bunun yanında nefs-i nâtika, akıl ve ruh insanın idrak ve yaşam gücünü temsil eder.

“gâhı yürekdür yüreğün çâk ortasında bir nokta vardur anun rengi siyâhdur nâmı süveydâdur” (20a/6-7).

“bu nokta ki adı süveydâdur insânun hakikat merkezidür” (20a/7).

“ve noktanun menba’ıdur ve insân bedeniniün arşıdur insân ve nefs-i nâtika budur” (20a/9-10).

“kalb mazhar-ı İlâhî ve âyîne-i şâhidür” (10b/5).

“akıl gönül nûrdur” (13b/9).

“cümlelün aslı harfdür meşhûr adı nefs-i nâtika” (11a/4-5).

1.7. Bâtınî kuvvetleri açıklayan semboller: Metinde insanın zâhirî ve bâtınî kuvvetleri ayrıntılı olarak açıklanmaktadır. Görme, işitme, tatma, koklama ve dokunma gibi beş temel duyunun yanında hayal, vehim ve hafıza gibi bâtınî kuvvetlerle birlikte toplamda on yedi kuvvetten oluşan karmaşık bir

yapı tasvir edilir. Bu yapı, insanın idrak ve yaşayışı biçimini açıklar.

“sende on yedi kuvvet vardır eger ol kuvvetleri bilesin noktanun sırrına iresin” (18a/5-6).

“hiss-i zâhirî beşdür evvelkisi lemsdür” (18a/8).

“ikinci zevkdür” (18a/12).

“üçüncü şemmdür” (18a/14).

“dördüncü sem ‘dür” (18a/17).

“beşinci basardur” (18b/3).

“beş hiss-i bâtnîyi dahı bilesin evvelki hiss-i müştarekdür” (18b/5-6).

“ikinci hiss-i hayâldür üçüncü hiss-i vehmdür” (18b/8-9).

“dördüncü hiss-i mütehayyiledür” (18b/11-12).

“beşinci hiss-i zâkiredür” (18b/16).

“kuvvet-i câzibe... kuvvet-i mâsike... kuvvet-i hâzime” (18a/3-6).

“Hak Teâlânun sıfât-ı kadîmîdür ve zât-ı pâkinden münfek degüldür” (11a/14-15).

1.8. Ahlâkî ve tasavvufî semboller: İnsanın manevi yolculuğu *fenâ* ve *bekâ* kavramlarıyla açıklanır. *Fenâ* benliğin yok oluşu, *bekâ* ise ilâhî varlıkta bâkî kalmayı temsil eder. Bu süreçte *nûr* hakikatin açığa çıkmasını ve insanın aydınlanmasını ifade eder.

“bu kâbil *fenâ*dur ol kâbil-i *fenâ* degüldür” (13a/13).

“beşeriyet sıfatından hiç eser kalmaya” (20a/14).

“ola bir nûr-ı kadîm-i ezeli ve ebedî zâhir olur” (20b/7).

“ol nûr *dimâğa* pertâb olur” (12b/12).

“mecnû ‘-ı hiss ol nûr-ı manevî ile münevver olur” (12b/13-14).

“bu mecnû ‘ ol nûr-ı manevînin tecellisidir” (12b/12).

“bâtmun güneşin kudsîdür ve anun sırrı nûr-ı ma‘bûddur” (12b/11).

1.9. Kader anlayışını yansıtan semboller: İnsanın yazgısı *nutfede* yazılan *kader* olarak anlatılır. Yıldızlar ve felekler bu kaderin işleyişini etkileyen kozmik güçlerdir. *Saâdet* ve *şekâvet* ise insanın bu yazgı içindeki yönünü yani *iyi* ya da *kötü* eğilimini temsil eder.

“çünkü *nutfede* yazılmışdur ki insânun dili ola gözi ola ve kulağı ola ve eli ayağı ola” (16b/2-3).

“ne kadar dili söyleye ve ne kadar kulağı işide ve ne kadar gözi göre” (16b/3-4).

“yılduzun gerdişi ve hareketi nahs ü sa’d nenün üzre âsâr iderse ol nutfe... anun zâtına nakş-bend olur” (15b/7-8).

“nutfe cismün levh-i mahfûzudur” (15b/12).

“her kimse kim sa’ddür saâdetin ana karnından tuta geldi her kimse kim şakîdür şekâvetin tuta geldi” (15b/13-14).

“hîç bir vechile bunı kendüden def’ etmek mümkün degüldür ve âdem bunda mecbûrdur” (15b/15-16).

1.10. İnsan ile âlem arasındaki benzerlik: Metinde insan ile âlem arasında karşılıklı bir benzerlik bulunduğu görülmektedir. Buna göre, *âlem-i kebîr* ile *âlem-i sağîr* aynı yapının iki yansımasıdır. Örneğin evrendeki *güneş* insanın kalbine, *gezegenler* ise organlara karşılık gelir. Bu anlayış, “Âlemde ne varsa insanda da vardır.” düşüncesiyle örtüşmektedir.

“âdeme âlem-i sağîr diyelüm” (13b/15).

“on sekiz bin âlemde ne var ise sende dahı vardır” (15a/10-11).

“her nesne ki âlemün zâhirinde var âdemün bâtımında var” (13b/4).

“ve yürek ki dördünci gök misâlidür şems feleğidür” (14b/9).

“ve talak yedinci göğün misâlidür zuhal feleğidür” (15a/2).

“ciğer altıncı müşteri âlem-i kebîrün ciğeridür” (14b/16-17).

2. Varlık, bilgi ve insan ilişkisi

Tasavvufi düşüncede *sembol*, dile dayalı anlatım araçlarının ötesinde manevî hakikatin anlam yapısını açığa çıkaran kavramsal bir kullanımdır. Metinde *nokta* sembolü ise *varlık*, *bilgi* ve *insan* anlayışını bir araya getiren temel bir tasavvufi ilke olarak anlatılmaktadır. Metindeki ifadelerle göre, *nokta* varlığın başlangıcı, bilginin oluşumunu açıklayan kavramsal merkez ve insan varlığının özüdür.

2.1. Varlık bağlamında nokta

Metinde geçen “nokta-yı illetdür cümle mevcûdât bunun istivâsından çıkdı” ifadesi, noktanın varlığın ilk sebebi ve kaynağı olarak ele alındığını işaret etmektedir. Bu ifade, varlığın noktanın açılımı şeklinde açıklandığını göstermektedir. Yani *nokta*, varlığın başlangıcını ve sürekliliğini açıklayan bir unsurdur.

Bununla birlikte metinde “evvel ve âhir” ile “görünür ve gizli” karşıtlıklarının birlikte kullanılması, noktanın birliği açıklayan temel bir unsur olarak ele alındığını düşündürmektedir. Bu ifadeler, varlıktaki çokluğun tek bir hakikatte birleştiğini ve *noktanın* bu birliği temsil ettiğini göstermektedir. Metindeki “nokta-yı asl cism-i insândur” ifadesi, noktanın insanın varlığıyla ilişkilendirildiğini açıklamaktadır. Bu, insan ile varlık arasındaki ilişkinin *nokta* üzerinden açıklandığını göstermektedir. *Nokta*, insanın özünü açıklayan bir unsur olarak kabul edilmektedir.

Ayrıca metinde yer alan “merkez-i emr” ifadesi, noktanın ilahî emir ve düzenle ilişkilendirildiğini işaret etmektedir. Bu da varlıkta gerçekleşen oluş ve hareketlerin ilahî düzene göre açıklandığını düşündürmektedir. Sonuç olarak *nokta*, ilahî düzeni açıklayan bir sembol olarak değerlendirilmektedir.

2.2. Bilgi bağlamında nokta

Metinde *nokta* bilginin özü ve anlamın kaynağı olarak ele alınırken *harf* ve *kelâm* bu özün görünür ve ifade edilebilir hâlini açıklayan sembollerdir. Metinde *bilgi*, *nokta-harf-kelâm* ilişkisi üzerinden kurulan bir yapıyı temsil etmektedir.

Bilgi, çoğunlukla *nûr* sembolü üzerinden açıklanmaktadır. *Nûrun dimâğa* yansıması, hisleri aydınlatması ve ilahî tecelliyle ilişkilendirilmesi, hakikatin *nûr* aracılığıyla açığa çıktığını işaret etmektedir. *Nokta*, bilginin kaynağını temsil eden önemli bir unsur olarak kabul edilmekte *bilmek* ise insanın özündeki hakikatin idrak edilmesi şeklinde yorumlanmaktadır.

Metinde *nokta* ile *harf* arasındaki ilişki, anlamın açığa çıkışını açıklayan bir yapıdır. *Nokta* anlamın yoğunlaştığı merkez, *harf* ise bu anlamın görünür ve ifade edilebilir hâli olarak yorumlanmaktadır. *Bilgi* noktadan harfe uzanan süreç içinde açıklanmaktadır. *Nokta* duyularla algılanan bir unsurdan ziyade bâtinî idrakla ilişkilendirilmektedir. Bu yönüyle *bilgi*, akıl, sezgi ve manevî anlayış yoluyla açıklanmakta *nokta* ise bâtinî idrakin temel unsuru olarak görülmektedir. *Harf* ve *nokta* arasındaki güçlü ilişkiyi gösteren *akıl*, noktanın idrak edilmesini sağlayan temel unsur olarak öne çıkmaktadır. Böylece *bilgi*, insanın kendi özünü kavraması ve bu özün farkına varması şeklinde yorumlanabilir.

2.3. İnsan bağlamında nokta

İnsanın *nokta* merkezli bir varlık olarak ele alınması metinde açıkça görülmektedir. İnsanın hakikatinin *nokta* ile ilişkilendirilmesi, insanın özünün *nokta* üzerinden açıklandığını düşündürmektedir. *Nokta* insanın varlığını açıklayan bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

Metinde *insan*, *harf* ve *nokta* arasında güçlü bir ilişki kurulmaktadır. Bu ilişki insanın *nokta* ile özünü, *harf* ile görünür yönünü açıklamaktadır. Böylece insanın zâhirî ve bâtinî yönleri, *nokta* ile *harf* arasındaki sembolik ilişki üzerinden anlamlandırılmaktadır. Ayrıca insan *âlem-i sağır* olarak da ele alınmaktadır. “On sekiz bin âlemde ne var ise sende dahı vardır.” ve “Her nesne ki âlemün zâhirinde var âdemün bâtininde var.” ifadeleri, insan ile âlem arasında benzerlik kurulduğunu düşündürmektedir. Dolayısıyla *nokta*, insan ile âlem arasındaki sembolik ilişkiyi açıklayan bir unsurdur.

Bununla birlikte metin, insanın hakikate ulaşma sürecinde benliğini aşması gerektiğini göstermektedir. “Beşeriyet sıfatından hiç eser kalmaya.” ve “Ola bir nûr-ı kadîm-i ezeli ve ebedî zâhir olur.” ifadeleri, bu sürecin *fenâ* ve *nûr* kavramları üzerinden açıklandığının ortaya koymaktadır. İnsanın manevî yolculuğu, kendi özünü idrak etmeye yönelen bir süreçtir. Kısacası *nokta* insanın hakikatini açıklayan bir sembol olarak ele alınmaktadır.

Alan	Temel Kavram	Açıklama	Metindeki Kullanım
varlık	nokta	Varlığın özü ve başlangıcıdır.	“nokta-yı illetdür cümle mevcûdât”
bilgi	nûr / idrâk	Hakikatin görünür hâle gelmesidir.	“nûr-ı ma'bûddur”
insan	nokta ve harf	İnsan hem öz hem açılımdır.	“rûh-ı insân harf ve noktadır”

dil / ifade	harf	Noktanın açılmış hâlidir.	“harf”
idrak	akıl	Noktanın idrak edilmesini sağlar.	“akıl ve harf ve nokta...”
süreç	seyr ü sülûk	Hakikate yöneliş sürecidir.	arınma ve keşif

Tablo 1. Nokta Sembolünün Varlık, Bilgi ve İnsan Ekseninde Kavramsal Dağılımı

Tablo 1, *Nokta* sembolünün metinde farklı alanlarda nasıl anlam kazandığını göstermektedir. *Varlık bağlamında nokta*, her şeyin başlangıcı ve özü olarak ele alınırken *bilgi bağlamında nûr* ve *idrâk* ile ilişkilendirilerek hakikatin ortaya çıkışını ifade etmektedir. *İnsan bağlamında* ise *nokta* ve *harf* birlikte kullanılarak insanın hem özünü hem de bu özün açılımını yansıtan iki temel unsur olarak ele alınmaktadır.

Dil ve ifade alanında *harf*, noktanın açılmış ve görünür hâli olarak değerlendirilmektedir. *İdrâk* ise bu yapının anlaşılmasını sağlayan güç olarak görülmektedir. Son olarak *seyr ü sülûk* kavramı, insanın bu noktasal özüne yönelme ve onu yeniden keşfetme sürecini ifade etmektedir. Genel olarak tablo 1, *nokta* kavramının yalnızca tek bir anlamı olmadığını, *varlık*, *bilgi* ve *insan*ı kapsayan geniş bir anlam ağı içinde kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Sonuç

Çalışma, mevcut literatürde çalışılmamış bir *Nokta Şerhi* nüshasını tanıtmaktadır. Ayrıca *nokta* sembolünün metindeki kavramsal düzenini *varlık*, *bilgi* ve *insan* ekseninde incelenmiştir. Çalışmada içerik analizi sonucunda tespit edilen on kavramsal başlık, metindeki anlam ilişkileri esas alınarak *varlık*, *bilgi* ve *insan* olmak üzere üç ana tema altında sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma, *nokta* sembolünün tek bir tasavvufi anlamla sınırlı olmadığını göstermektedir.

Metnin anlam düzenini kuran temel unsur olan *nokta* sembolü; *harf*, *kelâm*, *kalp*, *süveydâ*, *nûr*, *tecellî* ve *kozmozik unsurlarla* ilişkilendirilerek tutarlı bir düşünce yapısı içinde ele alınmaktadır. *Varlık bağlamında nokta*, yaratılışın ilk özü, ilk sebebi ve birlik ilkesidir. *Bilgi bağlamında nokta*, harf ve kelâm aracılığıyla anlamın ortaya çıkışını açıklayan temel kavramdır. *İnsan bağlamında nokta* ise *süveydâ*, *nefs-i nâtika*, on yedi kuvvet ve âlem-i sağîr anlayışıyla ilişkilendirilerek insanın bîatnî yönünü ve *insan-âlem* ilişkisini açıklayan bir işlev üstlenmektedir.

Metinde kullanılan benzetmeler ve sembolik anlatımlar, *varlık*, *bilgi* ve *insan* arasındaki ilişkinin tek bir merkez etrafında anlamlandırılmasını sağlamaktadır. Sonuç olarak bu çalışmada, *nokta* sembolü *varlık*, *bilgi* ve *insan* anlayışını birbirine bağlayan temel unsurdur. Çalışmaya konu olan nüsha, İslam kültür ve medeniyeti ile din felsefesi, din sosyolojisi ve din psikolojisi alanlarında gerçekleştirilecek disiplinlerarası çalışmalar için önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Kaynakça / References

- Ahmet Cevdet Paşa. (2000). *Kıyas-ı enbiyâ ve tevârîh-i hulefâ* (M. İz, Haz.; 6 cilt). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Anılır, B. (2018). *Nokta şerhi: Risâle-i Noktatü'l-Beyân*. H Yayınları.
- Armağan, S. (2023). *İlâhî-Nâme Şeyhi Turâbî kıddise sırruh (Bilinmeyen bir nokta şerhi)*. Der Yayınları.
- Arpacı, S. (2019). *Şeyhzâde Mustafa Kocevî'nin "Noktatü'l-Beyân"ı* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aslan, Ü. (2017). Osmanlı şiirinde "nokta". E. Gürsoy Naskali & E. Şahin (Ed.), *Kültür tarihimizde gizli diller ve şifreler* (ss. 367–385). KA Kitap.
- Ayverdi, İ. (2005). *Misalli büyük Türkçe sözlük*. Kubbealtı Neşriyatı.
- Baş, D. (2026). İbnü'l-Arabî'nin ilah-me'lûh nazariyesi bağlamında ulûhiyyet-mârifet ilişkisi. *Darulfunun İlahiyat*, 36(3), 587–612. <https://doi.org/10.26650/di.2025.36.2.1634049>
- Cebecioğlu, E. (2009). *Tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüğü*. Ağaç Yayınları.
- Cebecioğlu, E. (2018). *Tasavvufî bir istilâh olarak nokta-i süveydâ*. Erkam Yayınları.
- Demirli, E. (2005). *Sadreddin Konevî'de bilgi ve varlık*. İz Yayıncılık.
- Devellioğlu, F. (2018). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügat*. Aydın Kitabevi Yayınları.
- Eliaçık, M. (2017). Kocaelili bir âlim: Muhyiddîn Muhammed Efendi ve *Noktatü'l-Beyân* adlı eseri. İçinde *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III* (ss. 2607-2610). Kocaeli Belediyesi Yayınları.
- Ergün, M. (2010). *Kültür, toplum ve semboller*. Pegem Akademi.
- Günay, Ü. (2003). *Din ve sembolizm*. İnsan Yayınları.
- Güvenç, B. (1994). *İnsan ve kültür*. Remzi Kitabevi.
- Konuk, A. A. (2017). *Fusûsu'l-Hikem tercüme ve şerhi* (M. Tahralı & S. Eraydın, Haz.; Cilt 2–3). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Sarioğlu, L. A. (2020). Ali Şîr Nevâyî'nin Türkçe divanlarında "nokta" üzerine bazı dikkatler. İçinde *Çukurova 5th International Scientific Research Conference*, s. 225–242.
- Şimşek, S. (2017). *Tasavvuf edebiyatı terimleri sözlüğü*. Litera Yayıncılık.
- Tabakoğlu, M., & Maden, Ş. (2019). Nokta metaforu ve vahdet üzerine eklektik bir metin: *Noktatü'l-Beyân* risalesi. *Dergi Abant*, 7(13), 61–93.
- Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uludağ, S. (2001). *Tasavvuf terimleri sözlüğü*. Kbalcı Yayınları.
- Yücer, H. M. (2017). Vahdet-i vücûd nazariyesinin izahında nokta sembolizmi ve Muhyiddin-i Rûmî'nin *Temsil-i Nokta* adlı eseri. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 199–278.